

Bertha Zoltán

Nyirő József drámája

„A mítosz mindig vallás is”, a „mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést, s a teljes teremtést adják szótárául”, mert „a mítosz a teljesség iskolája”; folyton „az egészet nézi”¹ — szögezi le Németh László. Az „ember vallási viselkedése” pedig — Mircea Eliade szerint — „hozzájárul ahhoz, hogy megőrződjék a világ szentsége”.²

Erdélynek a magyar lélekben és a magyar kultúrhistóriában különleges mítosza van — mert maga is mítoszteremtő vidék, talán ezer évek óta hagyományozódó ősvallási, mitologikus tudás és hit őrzője és élő örököse, olyan természeti és szellemi tájék, ahol az archaikus népi kultúra és a kálváriás sorstörténelmi tapasztalat valóban a világ szentségét átmenteni kívánó szakrális erkölcsiségre tanít vagy predesztinál. Kereszténység előtti hiedelmek és szokások, nyírfaágas csíksomlyói csángó napköszöntések és Boldogasszony-imádások (maga a mára a nemzeti összetartozás legfőbb kárpát-hazai zarándok- és kegyhelyévé jelképesedett Csíksomlyó), mélyen átélt keresztény rítusok és szertartások ősiséggel szervesülő hitformái, majd a protestáns bibliკusság meggyökerező újításai és tradíciói, a Szentírást fordító Károli Gáspár szülőföldjének vagy a zoltáros Szenczi Molnár Albertet pihentető Házsongárdnak (vagy magának az egész protestáns erdélyi fejedelemség példa-idejének) a szimbolikus üzenetei: ez mind-mind egyszerre és együtt, összeszővődve és egymást erősítve tükrözi egy nemzeti sorsközösség, egy tág értelmű erdélyi régió spirituális minőségét és teremtő igazságabszolútumok fényétől megnemesedett arculatát. Ez a krisztusi remény-távlat jelentette a legfőbb transzcendens támaszt és fogódzót akkor is, amikor a szégyenteljes trianoni országdarabolás után az elszakított erdélyi magyarság új — kisebbségi — életkezdesre szerveződött, s amikor így vallásos magatartását katartikusan hatotta át veszélybe került önazonosságának emelkedett, átszellemült védelme; a múltból fakadó nyelvi, kulturális, hitbéli identitás, szellemi és tárgyi hagyomány- és értékvilág ragaszkodó féltése. Egy pusztulásnak kitett népcsoport végzete a benne megtestesülő életszentség sorvadása is egyben, az egyetemes humánus sérelme. A nemzeti megmaradás erőszakos ellehetetlenítése, az egyetemes nemzeti-vallásos megtartó erő meggyengítése tehát több is, mint egyszerű, pusztán nemzeti sorskérdés: az egyetemes emberség, az isteni teremtésrend meggyalázása, a teremtett szellemi univerzum gazdagságának semmibevétele. Ahogy az erdélyi költő Szócs Géza megfogalmazza: „A nyelvek sokféleségében Isten az

egyetlen és egyszeri világot megtöbbszörözte (...) Világisten a nyelvekben megsokszorozta önmaga tükörképeit. E tükrök mindegyike a világ más-más arcát ragadja meg — *bíszén minden nyelv külön látomás a világról.* (...) Ezért mondhatjuk, hogy bármely nyelv halálával egy lehetséges világ pusztul el — s hogy bármely nyelv megsemmisítése egyenlő Isten arculcsapásával. És ezért igaz az, hogy míg a történelmi értelemben vett hazák pusztulása pótolhatatlan kulturális veszteségnek számít, addig a nyelvi hazák halála metafizikai tragédia lehet az egész emberi civilizáció számára.”³

A vallásos erdélyi irodalomban megjelenített személyes üdvösségkeresés (és az átlényegítő metanoia) így tehát elszakíthatatlan a kollektív fohászkodás, a közösségi sorsigazításba és a közösség egészének átvalósulásába vetett bizodalom lelkületétől; az erdélyi író imádsága rendszerint magában hordozza a megtisztulásáért és a megmaradásáért esdeklő nép kétségbeeséseit és reménykedéseit is. Hangot, formát, művészi biztonságot pedig mindenkor a mitologikus, folklorisztikus, liturgikus őshagyományok, a nyelvi-műfaji alakzatok átörökített irodalmi, egyházi, néprajzi esztétikumának kincsestárából meríthet. A két világháború között a népi katolicizmus misztikumát és balladai mélyrétegeit aktualizálta a *Szűz-máriás királyfi* Tamási Áronja vagy az *Isten igájában* és a *Jézusfaragó ember* Nyíró Józsefe; a *Templom és iskola* és a „lelki Transsylvánia” foggal-körömmel („kereszt-sorsos”, „Krisztus-követő bús próbálkozással”) való védelmezésére szólított az evangélikus Reményik Sándor, tudva, hogy „csak az Isten, s a lelkünk van velünk”, „nem maradt egyebünk”; ugyancsak az „Örök-Úr” változatlanságát hirdette a komor székely hegyek és az „erdélyi végzet” alatt, „erdélyi télben” az unitárius neveltetésű Tompa László, és hogy „nincs segedelmünk / Magunkon kívül, csak az Isten!”, „Golgota-fellegek” tövéből láttatja utolsó mentsvárként a református Áprily Lajos is, hogy „egyetlenegy kőszikla megmaradt, / egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten”; a „tompá borzalom” nagycsütörtöki gyötrelmét szenvedte, a magyar fájdalom kínját és a magyar összetartás vágyát kiáltozta (s a „magyar Isten”-t invokálta) jeremiádszerű *Psalmus Hungaricus*ában a katolikus Dsida Jenő, az országépítő Szent István példájáról vallott a protestáns Kós Károly, s róla is Makkai Sándor, mint a *Magyarok csillagáról*, a *Megszámláltattál... És bijjával találtattál... Darabokra szaggattatol* biblikus fátumáról Bánffy Miklós, és így tovább a nemzet örök passióját, Nagypéntekét sirató Wass Albertig, a magyar megváltáshoz „millió Krisztust” áhítózó Olosz Lajosig, az „Isten tenyerébe” kívánczó Horváth Istvánig, az Úrhoz mint az „igazak ügyvédéhez” forduló Kiss Jenőig, a kétségbeesetten Krisztust kiáltozó és a viharzásokban vergődő „árva magyar nép” sorsát az „Isten kezébe” helyezni kívánó Bartalis Jánosig és a többiekig. Náluk, mint annyi másnál, a kimondás és a kimondhatatlan, a megértett és a megérthetetlen, az élet-kérdés és az Isten-kérdés egymástól igazán elválaszthatatlanná lett.

A személyes hit- és Isten-kérdés az egzisztenciális krízisként megtapasztalt történelmi, nemzeti, közösségi létproblematikával elválaszthatatlanul fonódott

tehát össze: az archaikus népi kultúrával szervesen összeépülő keresztény hitvilág (a végzetes elrendeltetés-érettől és a mitikus-biblikus szenvedészetikától a passióvállaló öntanúsításon és a reménytelített megváltásváradalmon át a krisztológiai-üdv történeti sorsazonosításig vagy a megváltás szükségképpeniségének a kétségbeesett-áhitatos igazolásáig terjedő) számtalan változatában. Az etnikai-nemzeti önazonosság-örzés folyamán a reményt jelentő Isten-képzetek a megmaradás végső esélyére vonatkoznak — s viszont, a túlélés lehetőségeit megcélzó törekvés így közvetlenül szakrális minőségűvé emelkedik. A Zrínyitől (az „imitatio Christi” eszméjétől) a „Húsvétalan a magyarság” Adyjáig és a „Népek Krisztusa, Magyarország” Márai-féle látomásáig húzódó krisztológiai sorspárhuzamok a kálváriajárás, a megváltásremény, az üdvösségeszmény olyan látomásait formázzák, amelyek együttesen a szervesen összefonódó személyes és kollektív egzisztenciaélmény elidegeníthetetlen, egyszersmind felemelő öntanúsításává lényegülnek. Ahogyan Németh László fogalmazta: „a patrióta a heveny bajok mögött embermagjával a végzethez beszél”, s „a magyar szellemben mindig megvolt a hajlam a patrióta lírából a végokok körén mint vallásos líra szállni följebb”.⁴

Modern filozófiai elméletek igazolják, hogy a nemzeti azonosságnak nemcsak gyakorlati közösségteremtő ideológiája, hanem metafizikája is van (a nemzeti tudat és a nemzeti identitás metafizikája a teljes közösségi önmegvalósítást követeli / „The metaphysics of nationalism speak of the entry into full self-realization of a unitary subject known as the people”⁵ / — állítja például Terry Eagleton), sőt még a nemzeti kisebbségeknek is kell, hogy legyen életigazító teológiája.⁶ A magyar irodalom-, művészet- és kultúrtörténetből bőségesen ismertek a magyar, a székely, az erdélyi, a kolozsvári Krisztus-képzetek mint a közösségi szenvedés- és üdv történeti sorspárhuzamosítás vagy sorsazonosítás messianisztikus végső metaforái. A krisztusság szimbolikus és valóságos sorsvállalása tehát a nemzeti megmaradás zálogává, alapfeltételévé minősül — amiképpen általában is a tradicionális vallás a kollektív fennmaradás legfőbb lehetőségi feltétele. A magyar passió és feltámadás elnyomatásban, kisebbségben és bujdosásban egyaránt és kategoriálisan a krisztusi, istenemberi létperspektívához kötődik. Nyíró *A Megfeszített* című passió-misztériuma az emigráció első szakaszában, 1948-ban született és jelent meg Passauban. Ahogyan az első (1999-es) magyarországi kiadás szöveg-gondozója és értelmezője, Medvigy Endre állapítja meg róla, az idők során némiképpen módosult is Nyíró felfogása: „*A Megfeszített* megfogalmazásával saját korábbi teóriájával is vitatkozik az erdélyi író, amelyet a *Jézusfaragó ember* színművének alap gondolatává emelt, amikor a gyötrelembe beletorzult, kínok kínjait szenvedő Krisztus helyett a gyermek Jézus jámborságát, szeretetét állította (...) példaképül. *A Megfeszített*ben, a megszállt, az elszakított és a szülőföldjéről elűzött magyarság kálváriájának idején Nyíró József gondolkodásában előtérbe kerül a szenvedéseivel az emberiséget megváltó Krisztus. Nyíró vallja, hogy a magyarságot a Megváltó és a megváltás felé segíti tengernyi kínja, szenvedése.”⁷ Mindazonáltal ez a misztériumjáték tanulságos és részletes elemzések révén vol-

na összevethető a modern magyar Krisztus-drámák számos változatával (Máraitól Cs. Szabó Lászlóig), s a többiekkel, különösképpen az erdélyi (Erdélyben született vagy erdélyi kötődésű) passió-színművek Kaczér Illés (*Megjött a Messiás*), Keleti Sándor (*Jézus a pokolban*), Nikodémusz Károly (*Júdás Iskarióth*), Bánffy Miklós (*Íme az Ember*), Venczel József (*Misztérium-játék*), majd később Székely János (*Profán passió*), Páskándi Géza (*Józi ácsolt, Mari szült; Első feltámadás — /Passió profana/ Profán passió; Augustus katonái vagy: A megszámláltatás*), Lászlóffy Csaba (*Akit a kereszten felejtettek*), Szőcs Géza (*Passió*) darabjai fémjelezte vonulataig; és természetesen a Tamási-modell megteremtette lírai-mitologikus színjátszás kultikus dimenzióival.⁸ De hasonlóképpen az archaikus-keresztény hitvilág mélységeiben gyökerező — s így színház és rítus vagy a liturgikus dramaturgia revelációszerű összefüggéseire rávilágító *Csíkсомlyói passió*val is, amelynek egész hagyományáramlatát — régi és legújabb változatait, erdélyi, magyarországi és európai színháztörténeti vonatkozásait — áttekintve Ablonczy László így összegezi értékelését: „Emlékeztet népi-nemzeti összetartozásunk időbeliségére. Előhívja bennünk jelen idejű sajátos és egyetemes emberi méltóságunkat: megszenvedettségünkben is felemelkedhetünk”⁹; vagy amiképpen az általa idézett Hevesi Sándor állítja a *Magyar Passió* (1931-es szegedi bemutatója) kapcsán: a játék lelke a templom, s „a templom elé csak misztika való, vagy olyan nemzeti színjáték, amelynek gyökerei is lenyúlnak a vallási érzésbe, vagy ahol a nemzeti érzés felmagasodik a vallás csúcsáig”.¹⁰ Mert „Krisztusban hívtunk és küldetünk el keresztyénnek; Krisztusban teremtettünk és tartatunk meg magyarnak”¹¹ (ahogyan ezt pedig Hegedűs Loránt fogalmazta meg). — És alapos vizsgálódásokkal lenne köthető persze Nyírónek ez a misztériumjátéka további színdarabjaihoz, stilizált balladás és históriás műveihez (*Júlia szép leány*, *Fonó a székegyeknél*, vagy a madéfalvi veszedelmet idéző *Új baxa*, a részint a sikeres elbeszéléseket átíró *Jézus-faragó ember* és *A per*), illetve a hajlíthatatlan, meg nem alkuvó Keresztelő Szent Jánost megelevenítő *A Próféta*hoz is. Mert erdélyiség és egyetemesség, regionalitás és univerzalitás, archaikus-keresztény vétetésű humanitás és divinitás közvetlen összeköttetése a jelentős részben a népi vallásos színjátszásból merítő erdélyi drámaírásban kétségtelen jellegmeghatározó sajátosságforma — Nyírónél, Tamásinál és másoknál (Szentimreinel, Szabédinál, Áprilynál, Jékelynél, Wassnál) is. Ennek ihletői lehetnek azok az alkotások, amelyek a keresztény mítosz (bibliai) alaptextusaiban rögzített üdvtörténeti eseményeket, döntően a krisztusi szenvedéstörténetet dolgozzák fel és fogalmazzák újra. Az ezekben megtestesülő eszmei-esztétikai intenció mélyen és bőven meríthet a régi magyar népi színjátszás elemeiből, a középkori misztériumdarabok, moralitások, passiójátékok, devóciók, az egyházi (iskolai, templomi, kolostori) és laikus (paraszti, polgári, vallásos céhes-társasági) előadások, a vallási ünnepkörökhöz fűződő kultikus népszokások világából. Felelevenítheti a nagyheti passió-éneklés, a kereszthordozás, a stációjárás hangulatát, újjáélesztheti a kijegecesedett és mégis friss revelációjú ősi-szinkretikus költői-nyelvi alakzatok (könyörgések, imák, Mária-siralmak

stb.) stílári atmoszféráját, s a jelen idejű lét- és gondtapasztalat immanenciájában emelheti abszolút érvényűvé az isteni elrendelés szellemével történő azonosulás rituáléját. A megvilágosító felidézések, a végső törvényekre ráismertető jelenetezések értelmezési tartományába azonban — a humánegzisztencia alapjait érintő (antropológiai, fundamentálonológiai) igazságszemponatok mellett vagy azokon belül — beletartozhatnak a kollektív identitás minőségére vonatkozó meglátások is. A krisztológiai sorsazonosítás személyes és általános dimenziói közül kirajzolódik a közösségi (nemzeti, kisépi-nemzetiségi) megszenvedettség képzettségére is; a bűnviselés, az áldozatiság, a megváltáshit társas sorsélménye. Az a szenvedéstudat és transzcendentális éthosz, amely az allegorizálva megszemélyesedő krisztusság magára-vállalásába feltétlenül beleérti a magyarságban vagy az erdélyiségben átélt megaláztatás kínját és gyötrelmét is. Mindaz, ami az emberi kálvária közegében, a szenvedéserkölc és a megigazulásvágy jegyében, „az áldozatvállalással kivívott üdvösség”¹² (Cs. Gyimesi Éva) reményében zajlik (pokoli mélységeket járva eljutva akár a fátumszerű elbizonytalanodás végleteit, a „prezentikus eszkatológia”¹³ /Cs. Gyimesi Éva/ által megnevezett lélekpróbáló jövőtlenség, kilátástalanság rémületéig és fájaldalmáig): tartalmazza tehát az életadó-elhívó szűkebb közösség önismeretét is. Az „imitatio Christi” átszellemültségében fogant morális religiozitás és küldetésérzet szerint szövődik össze — egészül, teljeseedik ki egymásban — hitelvi-hitvallásos meggyőződés és evilági humán elköteleződés: nemzetsorsos aggodalom és transzszilván kisebbségi etika. Az eredendően példázatos — archetipikus és architextuális — karakterű tematikából, a létanalógiák jelképi vibrálatásából, a személyes, nemzeti és univerzális, profán és szakrális értelmezésirányok tömörítéséből származó drámaművek pedig csak megnövelik az aktuális művészség karkifejező erőit. Az állandó, ismétlődő alapmotívumok és utalásrendszerek szerkezetére ráétegződnek az adott korszak és történelmi milió vonásai, egy sajátos paradigmát körvonalazva. Ebben a kontextusban a változatlan lényegű szenvedés- és negativitás-képletek az egyes művek láncolatában, ha lehet, még inkább elhatalmasodnak, s egyre nyomasztóbban csak a hit- és reményvesztés, a helyzetrosszabbodás, a létromlás sugallataival telítődnek. E paradigmikus történelmi-gondolati folyamat pedig — szintén korjellemző színezettel — tovább differenciálódik a különböző nagy, egyetemes világszemléleti, stílustörténelmi korszakok, modalitásváltozások szerint.

Az európai és a világirodalom misztériumdrámáira általában és természetesen az oratórikus, magas tónus, az őszinte, nemes egyszerűségében is ünnepies hangfekvés és méltóságteljes intonáció, a mesterkéletlenül magasztos hangvétel és előadásmód jellemző.¹⁴ Nyíró József drámai alkotása expresszionisztikus stílusjegyeivel együtt a modernségnek egy döntően neomitologikus vagy remitológizációs, újtradicionális, újnépies orientációjához kapcsolható. *A Megfeszített* az autochton népi vallásosság szférájából sarjadzó olyan misztériumjáték, amely a felemelő-eszményítő romantizálás, a hitelvű-önátadó idealizálás premodernitását a megrázkódtatások és a gondtapasztalások gyötrelmes huszadik századiségével

katartikusan megrendítő és meggyőző erőteljeséggel képes ötvözni. Az a gondolati paralelizmus, amely a nemzet-Krisztus és a (virtuális) krisztusi nemzet képszerűsítésében feszül, a (neo)transzilvánista, az össznemzeti-sorsirodalmi, illetve a folklorizáló-újklasszicista hagyomány áramában talán a lehető legeklektánsabb epiko-drámai történetformává tud itt összpontosulni. Egyúttal tiszta és kitéjedett sugallati erővel demonstrálni az emberiség-horizontú morális távlatok időtállóságát és örökérvényűségét. A második világháború okozta hanyattatások katalizmái közepette — a mű 1948-as első kiadásának lélekriasztó, öntudatébresztő (egyszersmind adys, reményikes veszteségmótvumok sugárköreit ighirdeteses-szészisztikusan kitágító), szinte exhortációs szerzői előszavában — így vall az író a magyar sorstragédia mélységes bugyraitól és rettentő következményeiről: „belső összeomlás fenyeget. Az a veszedelem, hogy vagy magunkban, vagy utódainkban megszűnünk magyarnak lenni. Lélektani folyamat ez, amellyel önmagát veszítheti el mindenki. (...) Nincs magyar iskola, hová gyermekedet küldhesd; talán magyar templom sincs, hol Isten magyarul szóljon hozzád. (...) A ma szörnyű történelmi megpróbáltatása pedig tízezerszámra szórja Magyarország fiait szerteszét a nagy világban, veszedelmesen alkalmas a belső elvész és pusztulás meggyorsítására. Álljon előttünk a letagadhatatlan valóság, hogy évtizedek óta temetjük mindenünket, önmagunkat és hazánkat is otthon és idegenben. (...) Amint igaz, hogy a haza tart meg bennünket, úgy igaz az is, hogy nekünk is meg kell tartanunk a hazát. (...) Ilyen közel még ember és nép nem állott Krisztushoz, mint ma a magyar (...) Nagy a mi sorsközösségünk a szenvedő és meggyalázott Krisztussal. Csak Hozzá menekülhetünk, mert elűztünk otthonunkból, és senki be nem fogad. Mindenünket elorozták, igazságunkat meggyalázták, ártatlan elítélte-tésünk felett Pilátusok mossák kezeiket, és fegyverrel űznek előre a kereszt útján, míg csak ki nem szenvedünk rajta, hogy rongyainkon is poroszlók osztozkodjanak, és a gyűlölet lepecsételje még sírunkat is. / Az örök akarat akarata, hogy a Getszemáné-kert véres verejtékében megtisztuljon a mi szemünk, öntudatunk kivilágosodjék, és bizonyosan tudjuk, hogy e halálúton ejtett egyetlen könny-cseppünk is Magyarország megváltásának tényezője, ha ebből a lelki és szellemi magaslatból hullatjuk rá Krisztus keresztjére. Ugyanakkor a mi feltámadásunk záloga is. / A mi menekülésünk csak benne és általa érhet jó véget. / Az isteni örök gondolat titkához most férközhetünk a legközelebb, ebben a jóni helyzetben (...) elesettségekben és gyengeségekben nincs és nem is lehet igazabb és nagyobb erőforrásunk, mint ez a soha meg nem szűnő véráldozat, melyet az örök Isten szeretete saját Fiának odaadásával nyújt a szenvedő emberiségnek. Semmiből több hitet, bizalmat és bizonyosságot nem meríthetünk sötét napjainkban, mint a krisztusi sorsból, hogy az Ő igazságában és igéje szerint megjárta golgoták végén mindig ott van a feltámadás, és mi is rátalálunk a magyar élet valódi fájára, amely nem szórja le magáról leveleit, hanem a nagy titok örök törvényének erejével kapcsolja magához, hogy a magyar haza megtarthassa gyermeke-

it, és gyermekei Magyarországot. (...) Vedd tehát keresztedet, és kövesd a Mes-tert! Csak a kereszt magasságából lehet meglátni a feltámadást.”¹⁵

„A hazamegtartásnak ugyanolyan természetfölöttisége, mondhatnám teológiája van, mint a vallásnak. Mindkettő a lélekből, belső értékekből tevődik össze: hitből, meggyőződésből, öntudatból és az ezekből kivirágzó cselekedetektől. (...) A haza megtartása tehát nem függ se tértől, se időtől”¹⁶ — summázza végül. Meghökkenően vág egybe mindez egyébként a mai kultúrantropológiai és humánontológiai közgondolkodás felismeréseinek alapigazságaival; Jan Assmann szinte egészen pontosan ugyanígy fogalmazza ezt a tézist: „a nemzeti közösség képzete az idők mélységes mélyébe nyúló folytonosság képzetén nyugszik”;¹⁷ és bizonyos, „hogy az etnikai identitás folytonossá tételének kiemelkedően a leghatékonyabb eszköze a vallás.”¹⁸

Az átképzéletes-látomásos mélységű inszcenírozás azonban Nyirónél mégsem hajlik semmiféle didaktikusság vagy sematikus aktualizálás felé; a közvetlen drámai szövegszerkezetben lényegében éppen inkább egyfajta újramondás, mintsem valamiféle újra- vagy átértelmezés zajlik. A tényigazságok és hitigazságok együttes elementaritásával, a valóság- és a hittapasztalat összetett művészi szuggesztivitásával és retoricitásával. A leíró és a kifejező nyelvi alakzatok bőséges áradásával, a Northrop Frye szerinti értelemben vett démotikus, illetve hiperbolikus nyelviség hatásos és gazdag eszközeinek közegében.¹⁹ A mítoszra alapozó világ-, ember- és létszemlélet autentikusan folytatja és teljesíti azt a küldetést, amely a történelemfölötti perspektívát evilági életreményeinkre vonatkoztatja; mivelhogy „csak a mítosz nyújthat reményt és vigaszt, hiszen olyan cselekményről beszél, amelyben tulajdon sorsukat láthatják mindazok, akik felidéznek”; így „a mítosz *megváltja* a történelmet, az azt megillető helyre teszi az emberi élet teljességében.”²⁰ Mert a „mítosznak két vonása van és marad: az egyik története-szerkezete, amely az irodalomhoz köti, a másik társadalmi funkciója: olyan alapvető érdekekről közvetít ismereteket, melyeket a társadalomnak tudnia kell”;²¹ a „mítosznak egyszerre két jellegzetessége van: egyrészt költői történet, és ezt teremti újra az irodalom; másrészt olyan történet, amelynek sajátos társadalmi funkciója van, egy adott társadalom cselekvési programja”²² — ahogyan Frye kifejti. Mindebből következően pedig „az irodalomnak és különösen a költészetnek az a feladata, hogy újratermesse a nyelv metaforikus használatát. Így a mitológiának közvetlen utóda az irodalom (...) az irodalom a mítosz fejlődésének benső és elkerülhetetlen része.”²³ Nyirő József remekműve tehát mindezeket a vallási, erkölcsbölcséleti, eszkatológiai alapmondandó melletti mito-poétikai, nyelvészeti megfontolásokat is markánsan példázza és teszi újraértelmezhetővé.

A kiindulópont: az evangéliumi textusok, az egyes szöveghelyek (nyelvi) világa, az egyes jelenetek — a virágvasárnapi örömteli jeruzsálemi bevonulástól az utolsó vacsora, a nagycsütörtök-éjszakai elárultatás és elfogatás eseménysorán, a keresztút stációin, a nagypénteki golgotai kereszthalál szörnyűségein át a húsvéti reszurrekció diadalmas bekövetkeztéig, a nép, a tömeg, a farizeusok, a törvénytudók, a főpapok, a rómaiak, a Jézus-követők, a tanítványok, a részvevő asszonyok vi-

selkedésrajzától a csodás (természeti) történésekig — ezt dúsíják és forrósitják föl a részletezés, a jellemfestés, a helyzetkiszínezés pittoreszk eszközeivel, az egyszerűségében is poétikussá hevített-retorizált nyelvhasználattal. A bibliai intertextus emfázisában így az affirmatív-rekonstruktív szemléletmód és stílusenergia, illetve a hiteles megújítás szándéka egyszerre működik; az egymást kölcsönösen magyarázó szöveg- és értelemsíkok között az „explicit” és a „reciprok” intertextualitás viszonylatrendszer. (Ez a szövegeköziség alakzatában az ismétlő, kifejtő amplifikációnak²⁴ felel meg, vagy — a deriváció és a transzformáció szüntelenül változó mértéke szerint — a genette-i meta- vagy hypertextualitás²⁵ kategóriájához kapcsolható.) Az eredeti narratívához való szoros kötődés okán tehát a (motívum)bővítő eljárások nem értelemmódosító, hanem jelentésfokozó szerepet játszanak. Ilyeténképpen tölti meg, duzzasztja föl az író például az emberi gonoszság ábráit a kegyetlenség, a tomboló gyűlölködés, a zabolátlan önzés, az aljas képmutatás szinte hiperbolikussá (örökérvényűvé) növesztett jelenségeivel — nyilvánvalóan a háborús sorstragédia keserű élményanyagát is átszűrve (sőt átöntve) ezekbe. De a tragikus történelmi léttapasztalatok motiválják azt az előrevetítő emberiségdrámai vagy emberiségkölteményi víziósorozatot is, amely a Getszemáne-kertben őrlődő Jézus és az ő vigasztalására az Atyaisten küldöttként érkező angyal szeme elé kivetül — felvonultatva a világtörténet két évezredének számtalan rémképét: zsarnokságok, eluralkodó barbár ösztönök, az első keresztényeket megkínzó öldöklések, népvándorláskori zűrzavarok és nyomorúságok, vallásháborúk, szabadságharc-leverések, véres tömegpusztulások, végzetes országvesztések, „koncentrációs táborok”, „romokba ontott” hazák borzalmait (s a mindezzel — a „bűn”, a „gazság”, a „szemét” „tobzódásával”, a „bosszú” „dühöngésével” — megütköző szeretetvállás küzdelmeit). (Az imaginárius anticipációnak ez az egyszerre pro- és retrospektív poétikai-vizionárius alakzata Madáchtól a „jövőlátó” Szent Istvánt megjelenítő Serfőző Simonig ismert és hatásos dramaturgiai fogásnak számít.) Az evangélisták közül a csak Lukács említette Olajfák hegyi angyali jelenés mozzanatát (Lk 22, 43) tágítja itt Nyíró olyan hatalmas emberiséghistoriai tablóvá, látomásos freskóvá, hogy attól (annak tartalmától) maga az angyal is elborzad. A bűn az embert, az embertermészetet terheli, ezért kap Júdás Karióti alakjában is nyomatékot a kapzsi anyagiasság, a haszonleső pénzsóvárság egyetemes, de evilági princípiuma (míg a júdási árulást illetően a János szerinti sátáni közreműködésben,²⁶ vagy a *Csík-somlyói passió* szerinti ördögi fondorkodásokban — Drúmó, Plútó kísértő-hízalgő-ígérgető „mesterkedéseiben”²⁷ — a rossz mitikus-mesei kauzalitása mutatkozik meg); vagy ezért domborodik ki (még ha Kaifás gúnyos-megvető szavaiban is) az ingatag tömeg manipulálhatósága („A nép mindig saját jótevőit öli meg /.../ Bizalmatlan és ostoba. Mindig azt követi, ki utolsó-nak szól hozzá”), a jósággal szemben szétgyűrűző torz indulat időtlensége („mindig megölik őt, valamig ember lesz a földön”) és a többi.

Mindazonáltal a drámai cselekményfolyam — minden földiesen okszerű mozzanataival és hangsúlytöbbletével együtt — megtartja természetfölötti, transzcendens alapját és kereteit; a szabad akarat kegyelmi felfüggesztése vagy viszony-lagosítása pedig az átvalósuló ráhagyatkozás (a részesezés) mágikus transzcenzusát (és a megnyugtató-feloldozó ősbizalom érzelmét) erősíti. S a megváltásműben kiteljesedő isteni világrend biztosítékának szotériológiai lényegiségét a fenséges, a magasztos, az emelkedett hangnem, a csoda, a titok, a misztérium varázslatát átmenteni igyekvő patetikus-romantikus leírás mód is támogatja.²⁸ (Lukácsnál a vívódó-imádkozó Jézus veritéke: mint földre hulló „nagy vércseppek”²⁹; itt az arcról legördülő „véres verejték”: „mint sok, nehéz rubincsepp”). Vizualitás és koloritbőség: a filmszerűség jellemzői ezek; a mű egyébként filmnek is készült (alcíme: „Filmdráma hat részben”), voltaképpen (koncepciójában) megelőzve Pasolini és Zeffirelli nevezetes alkotásait (amelyekkel össze is vethető lenne). De a film, ahogy Medvigy Endrétől is tudjuk, nem készült el; Nyirő magyar filmet szeretett volna készíteni, s örök veszteség, „hogy az *Emberek a havason* című művészfilm velencei nagydíja és európai sikere után a Nyirő József — Szóts István szerzőpáros nem folytathatta közös munkáját. Szóts István (vagy valamelyik tanítványa, követője) lett volna hivatott *A Megfeszített* megfilmesítésére.”³⁰

Ez a színdarab azonban így, önmagában is a Nyirő-életmű és magyar drámaírás jeles alkotása: örökbecsű remeke marad.

Jegyzetek

1 NÉMETH László: *A Mítosz emlőin*. In: uő: *Életmű szilánkokban I-II*. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989. I. 556.

2 Mircea ELIADE: *A szent és a profán*. Bp., Európa, 1987. 92.

3 SZÓCS Géza: *A magyar ember és a zombi*. Bp., Kortárs, 2003. 175.

4 NÉMETH László: *Kisebbségben*. In: uő: *Sorskérdések*. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1989. 450.

5 Terry EAGLETON: *Nationalism: Irony and Commitment*. In: Terry EAGLETON, Fredric JAMESON, Edward W. SAID: *Nationalism, Colonialism, and Literature*. Minneapolis, London, University of Minnesota Press, 1990. 28.

6 Ld. pl. *A nemzeti kisebbségek teológiája*. Szerk. PUNGUR József. Kecskemét, Emmaus, 1999.

7 MEDVIGY Endre: *Utószó*. In: NYIRŐ József: *A Megfeszített — Drámák és misztériumjátékok*. Bp., Kairosz, 1999. 435-436. (és in: *Nyirő József, a székely nép krónikása — Irodalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. POMOGÁTS Béla. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2005. 208-209.) — „Nyirőt Jézus Krisztus passiója a haza és népe kálváriájára emlékezteti, ahhoz akar erőt és vigasztalást találni manapság tőlünk talán már távol eső módon”. RÓNAI Zoltán: *Ember a havasokból*. In: *Erdélyi irodalom — Nyugatról nézve (Az Új Látóhatár az erdélyi magyar irodalomról)*. Szerk. POMOGÁTS Béla. Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Anyanyelvi Konferencia, 2011. 17. — Ld. még: NAGY Pál:

Az emlékező Nyíró József. In: uő: *Betűvetés mezején.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat, 2010. 87-92.

8 Vö. ABLONCZY László: *Tamási Áron varázskörében (Feltámadás-játékai; Sors és rítus; Koszorú és kereszt).* In: uő: *Bartók Béla kertjében.* Bp., Püski, 2003. 55-85.

9 ABLONCZY László: *A Csíksomlyói passió és ami előtte van.* In: uő: *Megélt színház.* Bp., Püski, 1998. 301.

10 Ld. uo. 289.

11 HEGEDŰS Loránt: *A kisebbség teológiája.* In: *A nemzeti kisebbségek teológiája.* Szerk. PUNGUR József. Kecskemét, Emmaus, 1999. 40.

12 CS. GYIMESI Éva: *Gyöngy és homok — Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban.* Bukarest, Kriterion, 1992. 62.

13 Ld. uo. 61-62.

14 Vö. „solemn staging”; „dignified emotion”; „simple grandeur”; „artlessness of the means”. Émile LEGOUIS — Louis CAZAMIAN: *A History of English Literature.* London, J. M. Dent and Sons Ltd., 1947. 180-184.; „charm of ingenuousness”. George SAMPSON: *The Concise Cambridge History of English Literature.* Cambridge University Press, 1970. 198.

15 NYÍRÓ József: *Bujdosó ruhában.* In: uő: *A Megfeszített — Drámák és misztériumjátékok.* Bp., Kairosz, 1999. 5-9. (és *A Megfeszített* címmel in: uő: *Mi az igazság Erdély esetében?* Bp., Kairosz, 2007. 256-261.) — Érdekes lehet megfigyelni, hogy egy szintén erdélyi származású mai prózaíró miképpen ágyazza a hasonló nemzethalál-víziót emberiség-horizontú létproblematikába és keresztény megmaradáshitbe: „A keresztény nemzetek legjobbjai, a valódi hagyományörzők méltó választ szeretnének adni egy nagy fenyegetésre. Nem volt még ennél nagyobb veszedelem. Ma már nemcsak magyarok beszélnek a magyar nemzethalál rémképéről és nemcsak németek beszélnek a német nemzethalál elkerülhetetlenségéről, hanem franciák is a francia nemzethalál, angolok is az angol nemzethalál fenyegető réméről. Fogynak, öregszenek az európai nemzetek, és lelkiismeretes gondolkozóik már sejtik, hogy csak akkor menekülhetnek meg, ha visszafordulnak a régi éltető hagyományokhoz, a szent hagyományokhoz. Tudják, hogy ha az idő ’nem tolatik vissza a helyére’, a nemzethalál ellen nem tudnak küzdeni.” KOCSIS István: *A táltos paripa.* Bp., Püski, 2010. 327.

16 NYÍRÓ József i. m. 7-8.

17 Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet.* Bp., Atlantisz, 2004. 132.

18 Uo. 158.

19 Vö. „Az angolban a ’gospel truth’ (evangéliumi igazság) kifejezést általában arra használjuk, hogy a démotikus nyelv leglényegét, vagyis egy tény valóságos voltát nyomatékosítsuk, és érdekes módon minden beszédalakzat közül éppen a hiperbola, a célzatos túlzás szakad el a legnyilvánvalóbban a tények ábrázolásától, maga az utolsó ’evangéliumi igazság’, János evangéliumának utolsó verse pedig káprázatos hiperbola”. Northrop FRYE: *Kettős tükrök — A Biblia és az irodalom.* Bp., Európa, 1996. 109.

20 Uo. 104.

21 Uo. 100.

22 Uo. 102.

23 Uo. 80.

24 Ld. Laurent JENNY: *A forma stratégiája.* Helikon, 1996/1-2. 23-50.

25 Gérard GENETTE: *Transztextualitás*. Uo. 82-90. — Vö. még Viktor Žmegač: *Az intertextualitás válfajai*. Literatura, 1991/3. 215-223.

26 Jn 13, 27

27 BALOGH Elemér — KERÉNYI Imre: *Csíkсомlyói passió*. Bp., Helikon, 1982. 47-50.

28 Amely „az Istennel való, egyre szorosabb, egyre egyedibb benső kapcsolatáról”, a „hit szinte apokrif elemeket is felmutató öntörvényűségé”-ről, s a „kivetettségben felfakadó misztikusság”-ról egyszerre árulkodik ebben a műben is. Vö. CS. NAGY Ibolya: *Az erdélyi ember és lélek krónikása — Életútvázlat Nyirő Józsefről*. In: uő: *Kérdez az idő*. Miskolc, Felsőmagyarország, 2002. 7-20. — Ld. még: *Nyirő József, a székely nép krónikása — Irodalomtörténeti tanulmányok*. Szerk. POMOGÁTS Béla. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2005. (Második kiadás: 2009.)

29 Lk 22, 44

30 MEDVIGY Endre i. m. 436.

Kiadványaink

Az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó gondozásában
2010-ben megjelent:

